

lírai hangütés is megjelenik, egy-két mondattal szinte költészetté tudja varázsolni Németh István ezt a tájat.

»A kritikus precíz mondatokba szereti szedni lelkesedését« — írta Osvát Ernő egyik kis mulandó cikkében. Németh István könyvéről azonban nehéz precíz mondatokban írni. A legszebben talán Gál László írt róla egy *Bön-gészőben*, s mindazt elmondta (el merete mondani), amit a kritikus nem mondhat el éppen az Osvát Ernő-féle definíció kényszere miatt. Azt a meleg emberséget ugyanis, amely Németh István írásaiból kisüt, aligha lehet »precíz« mondatokba szedni.

Végezetül csak ennyit: Németh István tarsolyában még néhány Zseb-tükörre való anyag van. Szeretnénk abból is látni együtt legalább még egy kötetre valót.

JUNG KÁROLY

A KIBONTAKOZÁS ÚTJÁN

VARGA ZOLTÁN: *Szökés*.

Híd, 1972. 6—12.

Varga Zoltán legújabb regénye, amely 1972 második felében jelent meg a Hídban folytatásban, sok mindent bizonyít, de elsősorban szerzőjének fáradhatatlanságát és érdeklődését, közlési szomját és kísérletezési kedvét. E sorok írója néhány éve igyekszik követni pályafutását, bepillantást nyerni irodalmi tájunk e sok szempontból egyedülálló alkotójának világába. Ezért számára e regény várt, az író alkotóútjából fakadó, logikus megnyilatkozás. Már előjáróban leszögezhetem, hogy Varga Zoltán útja az általánostól az egyedi felé tart, vagy talán jobban megfogalmazva azt mondhatnám, hogy míg régebben egy-egy nem teljesen motivált egyedi eset általánosítása volt kifejezési módja, most más kifejezési módot igyekszik alkalmazni: az egyedi sors ábrázolása áll ismét a központban, de a sokszor erőltetett absztraháló általánosítási vágy nagyjából elmarad, ellenben ehelyett az egyedi eset leírásának oly mélységét kapja az olvasó, amely irodalmunkban szinte egyedülálló. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy Varga Zoltán teljes mértékben szakított írói múltjával, ellenkezőleg: eltéphetetlen szálak fűzik ahhoz, azonban e művében sikerült egy hatalmas szintetizáló folyamat lebonyolítása, amikor is főhősében, illetve annak egy-egy le nem írt vagy esetleg mégis megírt történetében, felbukkannak a korábbi hősök lelki vonásai, társadalmi hovatartozásuk és élményeik. Így lett e regény egy nagy összegezés: a múlt vívmányainak újraértékelése és az első lépés az új kifejezési mód útján.

A *Szökés* tulajdonképpen egy sodró erejű belső monológ, amelyet csak itt-ott bont meg egy-egy rövidke párbeszéd. Varga Zoltán nagyon jól ismerte fel e kifejezési mód előnyeit és veszélyeit is. Ez elsősorban stílusán mutatkozik meg, amely — a belső tartalom és mondanivaló miatt — sokban eltér eddig ismert kifejezési módjától. Eddigi zárt stílusát, amelyen belül arányos szerkezetű és áttekinthető mondatok uralkodtak, most egy másik váltja fel: mondatai vég nélküli áradattá alakultak át, a belső monológ csapongása szinte nem engedi meg egy-egy gondolat »végigkövetését«, újabbak bukkannak fel a hős elméjében, amelyek más tájakra sodorják őt és az olvasót is. A mondatokon belül állandó feszültség uralko-

dik, amely még szaggatottabbá teszi az amúgy is szaggatott belső monológot. Ezt a regényt ilyen szuggesztivitással csak ezzel a módszerrel lehetett megírni, a tartalom csak ezen a módon bontakozhatott ki teljes mértékben, csak így képezhetett tartalom és forma szerencsés ötvözetet. A belső monológ pedig tulajdonképpen a regény hősének, Halász Bélának gondolatai és reflexiói. Amikor a szerző elkezdi hőse monológjának lejegyzését, gyakorlatilag már megtörtént az, ami hősének életében jelentős volt. Halász Béla eljutott egy pontig, ahonnan visszaút már nincs, csak a teljes szakítás a múlttal. Ekkor kezdenek el rajzani a gondolatok agyában, mintegy visszavetítik, mi is történt vele, hogyan jutott el a teljes csődig. Afféle összegezés ez a regény.

Ki Halász Béla és mi történt vele? Erre igyekszik a mű választ adni. A polgári származású Halász Béla egyetlen cél elérésében látja élete értelmét: »nagy« regényt szeretne írni. Ennek a célnak vet alá mindent, meg akar tudni mindent az emberekről, viszonyaikról, a társadalomról. Első regénykísérlete nem sikerült, házassága felbomlott, mint pedagógus is kudarcot vallott. Írói módszerére jellemző, hogy meghatározott hangulat hatása alatt szeret írni, míg a hangulat hatása nem múlik el, mert utána már más élmény tolakszik előtérbe és a »téma« odavész. Bevallása szerint legtöbbször csak azért ír, hogy kiírja magából dühét. Nemcsak a közvetlen élményeket hajszolja lázasan, hanem a kölcsöntapasztalatokat is sokra értékeli; rengeteg situációt, sőt érzést ismer másodkézből. Az emberek tanulmányozása mellett önmagát is figyel és elemzi. Véleménye szerint környezetétől elüt, tudatosan igyekszik más lenni, mint az őt körülvevő emberek, bár beismeri a beolvadás veszélyét. A kölcsöntapasztalatok mély átélésében nagyban segíti »hisztérikus fantáziája«.

Sok mindent gyűlöl: megalomániás álmait, a butaságot, a fantáziátlan lényeket, az erőszakot (szerinte csak erőszak ellen igazolt). Útálja az értékes ember vesztését az értéktelenebbtől, viszolyog a technika hivatásos megszállottjaitól, irtózik a tartós kapcsolatoktól, egyre kevésbé hisz az emberek nevelhetőségében, de értékeli másoknál az átlagon felülit és azt ki akarja fejleszteni. Zárt jellem: gondolatait, indulatait magába fojtja, de szenvedélye az ellentmondás (mindent jobban tud másoknál), nem tud beletörönni, hogy az embereket nem lehet könnyen és gyorsan megváltoztatni. Az értelmet tekinti egyedül szeretni való emberi tulajdonságnak (hisz, de inkább gondolkodik). Erkölcsi fel fogása a XIX. században gyökeredez és nem tud megszabadulni tőle. Hajlamos felülről nézni a dolgokat, ezét közlési módja higgadt, tárgyilagosan cinikus. Szereti a szellemi agresszivitást, de ő maga mindig csak mérlegel, a cselekvésen innen marad, ugyanakkor vonzódik azokhoz, akik csinálnak valamit.

Régebbi novelláiban Varga Zoltán igen gyakran adós maradt az előzmények ábrázolásával, töményen igyekezett ábrázolni egy már teljesen kialakult életsituációt. Most azonban továbblép és a társadalmi-szociális hátteret is teljes egészében, ugyanakkor csak hőse szemszögéből nézve, bevonja írásába. Mivel motiválni akar, tudja, hogy a háttér nem hagyhatja el, se nem helyettesítheti és oldhatja fel egy parabola keretein belül. Kár, hogy szerzőnk nem közöl többet hősének még korábbi életéről; csak azt tudjuk meg, hogy valaha pártiskolába járt, tehát világnézete haladó volt, legalábbis ezt kell feltételeznünk. Halász Béla önéletrajza nem más, mint summázása viszonyának társadalomhoz, emberekhez és intézményekhez, de ez a viszony esetében csak az emóció szintjén maradt meg. Ezért mondhatjuk azt, hogy világnézete az önéletrajz lejegyzésekor nincs is, mivel a világnézet tudatos, fogalmi jellegű képződmény, amely visszahat az életérzésre, sőt azt teljesen át is formálja. Hősünk esetében a világnézetet tehát nem szabad összetéveszteni azzal, amit életérzésnek nevezünk. Az életérzés mondhatni a társadalmi élettapasztalatnak emocionális, nem pedig tudatosított formája, mivel a tudatosított forma, mint ahogyan azt a fentiekben már hangsúlyoztam, világnézetet jelent.

Azzal, hogy társadalmi élettapasztalatot említettem, véleményem szerint a mű központi gondolatát közelítettük meg. Mint már mondtam, hősünk egy regény megírására állítja be magát, egész életmódját, azaz tanulmányozza az »életet«, fel akarja fedezni a társadalom mozgatóerőit,

az emberek viselkedésének rejtett rugóit, az emberi kapcsolatok eredetét és milyenségét. Óriási és hősies küzdelmet vív az »ábrázolandó« anyaggal, magával az életjelenségek sokaságával. Lázasan tanulmányozza őket, állandóan jegyzetel, az események — mivel erősen szenzibilis — nagy hatást gyakorolnak rá, mind nehezebben tudja elrendezni, megmagyarázni, irodalmilag feldolgozni az élményeket. Az élmény- és adatözön eltemeti, mert nem rendelkezik szilárd világnézeti alappal, melynek segítségével ezt az özönt megfelelően tudná értelmezni. Belátja, hogy az igazi nagy alkotónak teljes képet kell nyújtania koráról («Minél több oldalról megmutatni a dolgokat, így akartam ábrázolni a világot, amelyben élek»), meghozza őszintén, de a végén belátja, hogy írói elképzelése megvalósíthatatlan («Mindent leendő írószámomra tettem fel, mindent ennek rendeltetése alá. A munkámat, a barátságaimat, a szerelmeimet. Szándékosan téptem el minden kapcsolatszálát, tenyésztettem magamban a kívülállást, ha úgy tetszik, az elidegenülést. Lebegni akartam... letekinteni, ítélni elevenek és holtak fölött. Beleszerettem egy magatartásba, anélkül, hogy tisztáztam volna, elég erős vagyok-e hozzá»), sőt: »Titokban mindig is éreztem önmagam csődjét«. Megdöbbenő a búcsú a vállalkozástól. A regény e része oly művészi tömörségű, hogy Varga Zoltán eddigi alkotói munkásságában nincs párja. Őszintén, a lehető legőszintébben csendül ki belőle Halász Béla írói tragédiájának alapmotívuma: ma már lehetetlen egy klasszikus értelemben vett nagyrealista regényt írni, amelyben minden társadalmi viszony és intézmény teljes áttekinthetőségében állna előttünk. Csődje az alkotó író csődje, »tragédiája« nem társadalmi eredetű. Tudniillik a marxista esztétika szerint a tragikus mint esztétikai kategória két élethelyzet meggyógyulása: a korán jött forradalmár és a régi rend utolsó hőse képviseli a tragikust. Halász Béla nem sorolható, épp jellemének összetettsége és világnézetének kiforratlansága miatt, egyik típuskategóriába sem. A hős azért szökik meg, mert mint alkotó a klasszikus realizmus eszközeivel képtelen ábrázolni a jelenkor bonyolult valóságát.

Szerzőnk érezhetően elszakadóban van régebbi ábrázolási módjától, sőt e szempontból a *Szökés* talán egy merész ugrás. Azonban a társadalom teljes és konkrét ábrázolása egy személy élményein keresztül, különösen ha számításba vesszük a személy élményeinek véges jellegét, szinte megvalósíthatatlan szándék épp az ábrázolandó világ összetettsége és bonyolultsága miatt. »... Az összegyűjtött anyag nem lesz egyéb pletykakrónikánál, szerencsésebb esetben riportregénynél, pedig én többet szerettem volna kihozni belőle még holmi kisvárosi tablónál is« — mondja a regény hőse. Bár soha nem írta meg »nagy regényét«, önvallomása talán még több is annál: egy írói ábrázolási mód csődjét példázza.

Varga Zoltán e regénye rendkívül fontos állomás további fejlődésében, melynek folytatását fokozott érdeklődéssel várjuk.

VARGA ISTVÁN

EGY DRÁMA ÉS LEHETŐSÉGEI

DÉR ZOLTÁN: *Ember a határon.*

Üzenet, 1973. 10—11.

Bori Imre *Drámák színpad nélkül* című, eredetileg a Magyar szó *Kilátójában* megjelent kritikaszorozatának bevezetőjében olvasom az alábbiakat: »... van drámairodalmunk, de színpad nélkül valójában, s örülnénk, ha